

ӨРГЕ БИЛЕ ДИНС

Тараа догдан улут шайны
Тайымында Динс соңго.
Шайычты деп мактаптыр,
Шайычты мактап ап-лаа келген.

Бир-ле келсе Өрге дээр
Биринчи келсе келген,
«Ада-өгөм төрөдө» деп,
Аажок-ла хуладеп-тир.

Холга көргөн тайымыл Динс-лаа
Далыр улут, улуу калган.
Кочукчу Өрге чүу боор
Тараа дагым тура хонган.

Эргинде деген Өрге
Экинчи келсе келген,
Кесек шоолд чагыл арбай
Херим амыр чүгү берген.

Өрге биле Динс ий
Өнүктүшкөн хундун бээр,
Шайычты мактап соңго,
Чазым чүгө боор аркан.

Бакка дүшкөн тайымыл Динс-лаа
Байсалдага сайдымда
Бачыттымын Өргин деп,
Бажым шайыч олуруп-тур.

Бо дег мылжы чиктерин
Болган-ла чок көрүп боор бис.
Ботка өлүк шилеп аарла,
Бодамчалык болуп херек.

Н. ООРЖАК.

ЧУРУКЧУНУН АЛЬБОМУНДАН

Болук тыва чурукчулар
Моолга чогадыкчы композитор
рожага барып чоран. Олар-
нын бирээси Тыванын ком-
сомол шаарында лауреат

Владимир Ховалыг орта эвээш
эвээш ажалдарын кылган.
ЧУРУКТА: моол артист
Оюун Цэцэг.

Кожам эрши залдепирер
мен, кала-лаа чораш, болуша
кыраа-лаа чораш, болуша
бо-лаа сунган боор, бо-лаа те-
ме-халыг дымдаан чораш.

Бир катал бажымынчын
хериминиң иштинге мач чораш,
турарымга, кожам Доруун кы-
ла. Ажылаа чорашым, оле-
даа шоолуг сунган салбаган.

Ол менче көрүп тура мында
дей-ди.
Чоп чаксаа кылачкычтын
турар амытан боор сен, Со-
луу. Эш-өрүң, ла-хуңчан
чок бе? Шейтен орнаастан-
тар болгай. Мээң-биле «кон-
тактажыр» болуша, арыг
чурттаар сен. Чангыс келсе
дургууша чуну-лаа кыла
булур мен, адым-лаа до-
руун, болум-лаа доруун —
дээр, чугазы көкүлүп туруу
алды.

Кожамга түвексинерим
ажык, ээрлик кыла кыла-лаа
ажык.
— Кожа, бегүн чуну бу-
руу тур? — деп, алаа турар
эвээ, дөмөй айтырдым.
— Дыштаным тур мен. Со-
луу. Сен ажыкым, мач та-
рып турарымын аа. Сеткял-
чымак болган, кээрер тур-
дум — дээр, каним-бир, тү-
дүтүр хыял-лаа дийнелээр
чүе деп, ол-бо талаларың
ооарымчалык аажок шы-
накчалар пергулдуң, барыс
симкардым. — Бажың-
сы кирикт, ш. Мындаа кыр-
уу-байдан «ажыг» чүе кы-
лымның аргазы өөрөнч алдым.

ооң бирги шенелдезин эртти-
рип турарым ол. Хей-ле са-
гызже калып, ийи-чаңгыс шы-
ла, иткелдеп турарымның
орунга, бажыңга деген чүе-
ни кылып, таарымтыр ба-
зып турарга, магалыг чүе-
дир он. Кулутурун адым беки
чажыт болуп ийи. Хе-хе-хе.

— Чуну мичал турарым ол,
Доруун. Ора билеин барым
— деп, көмүртү арак айтыр-
дым.

Херин доолаар чөдүрт-
лээр, менче чегенген хер-
лээр көргөш, чугалай-дыр.
— Сен-лаа амырадалан
чыдаа калган-дыр сен, Со-
луу. Чугалайдым чоп, эш-өрүң-
беш мегелет, адым аргалыг
чорутур. Деген чүеңиң ады
бейи чажыт. Чүу деп чүе?

Элээн бодантан кыжи боор
тура, бажым чажыт, тарма-
лаадым.
— Ой та, ажыкым. Бейи
бажыңга кирбей-ди.

— Шо-шо, бодым-лаа,
бидим-лаа. Арай ийи-дээр-
маар хериниң аажык-тар
сен. Ам-качар, «Күрүң» на-
жыдым, кожам боорунга,
ажыларым ол эвээс. Соң
лаарта багыт чүе улаурауң,
халак. Теннес-сарыг менде
болгай, төндүр ишчип шылаар

Ол чуну чүеңиң турда,
ону калай амыра берди:
— Эй, Доруун! Ам-качар
чуну катан амырастан турар
берди? Эш-өрүң ийи-ди.

Кожам кадыкың түнү
дынаа-лаа сарт кыжи бер-
ди. Дегендең бар чоруй.
— Солун, бажыңга хере
дүш. Чалаан болгай мен, көр-
дүң бе?

— Ажык, чалаан-дыр
дээр чөдүрүм — деп, та-
рымаал калдым.
Кожам Доруун ам бир тө-
гүс хобашың ол, шын
эвээс орунче бажым кыла
берген. Сеткялме таарымла-
даа, уду чуну-лаа чугала-
дым. Ийиңиң кыжы чүе-
чугалаа-лаа, дөмөй-ле орта
угаа билер эвээ, элээр
бээр-ле оң-биле чугаа кы-
ла аларган-дыр деп чүеңи
болуп тура ажалымны ула-
м-чылап кириптим.

Кылаң ажалымга чарды-
кың, элээн орайтай берген
ажык-барган болдум. Хо-
райың сыйгалганың изи-
мында хып эгелди. Ол үе-
ле кожамның бажыңдан бар

ХУРАЛ

Чечен чугаа

— Кым ийик, демги ол чо-
лаачылан турган малчы эр.
Ла, Күндөй болбазык. Ол
боду муун алган, чолаачы-
ны эерткеп, шынаже бар-
ган-дыр, Дүдүкович.

— Ол дээр, кара тура-
зында үтүктө-ди. Ол «Кү-
ндөй» машина хоолоонун
база чолаачыга чүдүрүч-
түң акчазын төлө берди.

Маакай бачмаккан ула-
мылаан:
— Малчыларым арай
кымыктып турар. «Ийи-
ди» курут машина маңадып
турбай, дус-кужундан чү-
дүрүш чорудупса, хар-чам
чаап, кым-соок дүшкө-
дө-лаа салбыр төүгө ху-
радан херэ чүу, бригадала
эрттирсе-лаа» дилалер. Че-
ре арай дүшкүртүп кону-
тун. Совет директору, парт-
ком секретари база келер.

Кай, чекпел келдилер
бе?
— Амыкында келбедилер.
Сураа фермала барган хер-
лээр. Чугаа чак келген кол
зоотехник — кым ийик, демги
ол маче эрини огуу — бичин
оол аан, аа, Алажык чедип
келген малчылар-биле чуга-
лажым тура.

— Маңаа — борта бейи
кирбес-тур аа. Ам-лаа чач,
амак-тар ийи. Ужур бо-
ла, уауртун олурар уаус —
бистерге ужуражым, моон э-
лээр чүе-дир ийи.

— Аныктарың чон ара-
зынче кирер, чоңдан эгелен
ажылаар бис деп турар ол-
дур. Дээр эртемик, хып дээр
эрттир динчиг туларар бо-
лаже.

— Ажылазыңар, ажыла-
зыңар. Бистер бора-ла анык-
чалым чорудуус. Ажыла-лаа
келдик. Кожунаа, жоюу-
күстү-лаа уауртун келдим.
Ам-лаа ажылаар мен. Сен
бача хейи көргөн чок-баштыг
болдур сен ийи. Ам-лаа
ажылаар бис — дээр, Чан-
чыккай дарт аас салган ол-
дун ишчиле олурган.

— Ажылазың канчаар,
ону кым-лаа хоруус. Ара-
дурулаа амыктыңа дам-
чылап берсе, амыг уеңиң
негелдеңизе кирип, калчал-
дыр, калдыг азымың.

— Че, че. Шаараш-кара
бой берсе.
— Калдыг шаараш-кара?
Шаараш-кара? Ресхета, кара
бачың бе? Ол чүңүл!

— Чок аан, Солуу, сеткү-
лөр чорур бодалга-тымыктыг

көзөмөлдөгүштер аан. Кро-
ко...
— Крокоут бе?
— Ийе-йе — ол. Бо солу-
да бар чүе ийи. Бо-бо, Кро-
сворд.

— Ол-дур харым, Соора бо-
лаш, бакка девидим.

— Девидаш чор сен, ре-
визия-лындаа келген эвээ.
«Ревизор» деп шынны бейи
Кызылдың улут театрына
көргөн амытан боор мен. А
сен көргөн ийик сен бе, Бал-
бырович?

— Чок, көрбөз боор мен.
«Дитир-оолду-ла» чарт са-
ктыр мен, Дүдүкович. Уаус
майай бээр боор, клубе чо-
руп орудуус?

— Ийе, чорутуула. Илет-
кел бар, хурал даргаларың
дартым бар, доктаал-саавыр
төлөвистигиң. Балдан мал-
чының чанынга олурар алыр
сен. Бир-ле дугарыла са-
лааларың саткыдыр кай.
Калчалдыр элээр болдур, ө-
сө уаус ону эдере бөр ужу-
ра, Таарымтың чачың каар
сен. Шаңдаң-даа кыжи бол-
гай. Ол ишкис кол зоотехни-
ктер эгелеш, чаа спецнастер-
ни кым деп хундугу алаарың
бизик, менче дамчыларын

Күб. Хура-лаа эгелеш.
Чанчыккай дарт илеткел
эгелештир мурунда, хурал
даргаларың чанында дос
сандакы айткып, айттыңар:
— Борта олурар турган
Шактар ирей калма?

— Алаа бегүн кым-да
олурбады — дээр тү динчал-
гай.

— Бегүн эвээ-лаа бола,
маңаа ол ирей олурар чан-
чыккай кыжи.

— Ол ам эгелеш болдур
ийи. Азы бо меланжарың
Эрттени олуртун каар бе, да-
га?

— Чок-чок, хундугу-лаа
бисе олуз дос тургай аан —
дээр, Чанчыккай дарт «Илет-
кел» «Шейтер» — деп, дин-
чыг ун-биле эгелеш. Илеткел
чостуг-шындыг болган ир-
дай араар, бейи ол-бо та-
ларынче итей салып чуга-
лажым тура, арай келдилер
берген. Стол артында олурган
Маакай залче кымыктың ал-
гырты:

— Анымаа дунмай, силер
чон илеткелчеге шыптыккан,
солун номчу олурарың кай?
Муракчы саячың кыжи ич-
чан калчан болуп чүе?

— Чангыс солуну-
рымды дунмай сугга эгелеш каан

болду. Бо солуну көрүп ол-
урумга, оң мурунку арны-
да чүдүлү дартымыс чоп ол-
чаан чугалаан турарым ма-
дап, денештирер олур мен
ийи — деп, Анымаа саячы
алгырты.

— Кайымам, оон өске тур-
ган боор ийи — деп, Маакай
үе-херис.

— Шут-ла, шүштүрү
олур мен, өсө буртук кара
олчаан ийи. Чугаа республи-
ка деп сөз район — совет-
биле, а совет — салбыр кыл-
дыр өскерлери турар чүе-дир-
ле.

— Оожугуңар, эштер!
Илеткел үе кирбегер. Ула-
мчылар, Дүдүкович — деп,
семис хералың чангыткан.

— Салбырдың ажал-амы-
дыралы чугалаа эки боор!
— дээр үн залдан динчалган.

Илеткел илеткелчеге
Дарга чооунаар, дагым-
чылар дугайыла чугалаан
тура. Давла Монгуш деп ат-
ка доктаарга, зал база катан
шымкыргы берген.

Эрткен чыныла чок
аларган ирейиң бажым чо-
аңкычтан херэ чүу! — дээр
үн динчалган.

Оон-моон симыраакан үн-
ер улажым:
— Эри илеткел кожуп аа-
ган дартыңар.

— Хойжу бригадалар ам
бригада керезинче кирген
болгай.

Бурунгу тылгы-ла му-
ракчылар-дыр.
Илеткел тыңгы, База-ла
Маакай алгырты:

— Балдан малчы, жооюн
муракчы кыжи сандык эгел-
еш киртерим. Силерниң
улурткан бригадаларың
ажы-ажы динчалары солун
боор.

Балдан малчың туруп кел-
ген чугалаан.

— Ам сөстү аныктарга
берсе ий деп болай-дыр мен.
Ыдыг дээрин дүң бистигиң
бригаданың хурамыга, бо-
дунуң алгелдег салгактым
Күндөйге ажалымны хула-
ди берип тура, чугалаан
мен. Ийе, мурунку чылаарда
бир-ле дугарыла савал бе-
рип турдум. Ол чорукту ам
бирээр болай апарган мен.

Мен мактаным турган мен.
Бригадала келешкилер бар.
Ол — уламылаар-ла. Сал-
быр дээр, чангыс бистигиң
хойжу бригадалык эвээ бол-
гай. Ол дугайыла дүңгү
хуралга кол зоотехникти кир-
жалга-биле чугаламтың.

Ам эш-өрүң савал-о-
ла динчал, чуну кыла экил
дээрин чугалаажымыңар.

— Бо хуралга белеткенир
дээр, силерниң бригадаларың
хуралыга сеткялчыныкы
шын. Бригадар болган-биле
байыр чедилдик, Күндөй.
Сураң чоп бистиги чоруткан

В. СЕРЕН-ООЛ.

«ВОЛГАН» ЭЗИЛГЕНИ

Ульяновский № 1 авто-
транспорт буйругазында то-
дотуучу-экскуртор Азиз Та-
зиевтин курган бейизини үр-
теден бээр самчылдаг салы-
мал келген.
Оң бажымынчын чоруту
кедерей чараш угулаалыг ула-
гыс эгелештир херэ чүе?
— Малчылар актыг чө-
көп келген. А машина ба-
зып барган, үрел берген,
ону шынаже ситен соо-
ру-биле киржиккенер-ди.
Ычангап боттары аттар-
дым.

— Урелик машина канчал
сигенээр чүе?

ООР МОРЗУК

Курган областың Белозерск
районууну Светлая келдө суу-
рунта дүңкү уелерде дага-
лар оорлаар чүе бар аларган.

Уш дагаа кажаазым оор
ичиналдыр арылааш, дээр
унер оруун тыппан. Бажың
эриң Р. Степановка дагаалар-
ның дугурун алгызды дий-

районууну улус суку күрүс
бейизиниң «эзелтеңи» хер-
лээр көргөн. Тазетдиновту су-
кур бидонга чукы машина-
зында бейизни кудун ул тур-
да туткаш, чүе херелген ту-
рамын сооурунган. Айтыр-
га ол харылаавазын кымыс-
даа, өчүүн бээр ужурга тава-
рышкан. Оң соонда опера-
тивтиг ателге болууа кел-
тиркен. Ол болук Тазетдинов-
туң бажыңниң дегескээр-
ден 200 литр бейизни, 55
литр мотор уузу тып алган.

Ульяновск хоорайның Ленин

наш, чангыс чер чурттуларын
дуза чедирер-биле медээле-
кен. Ычталажок херек уу-
гелкычын чиле берген. Кан-
чан баян дээр, дагаа кажа-
зынга капка салып каан, Алаа
морзук тутуна берген бо-
ла.

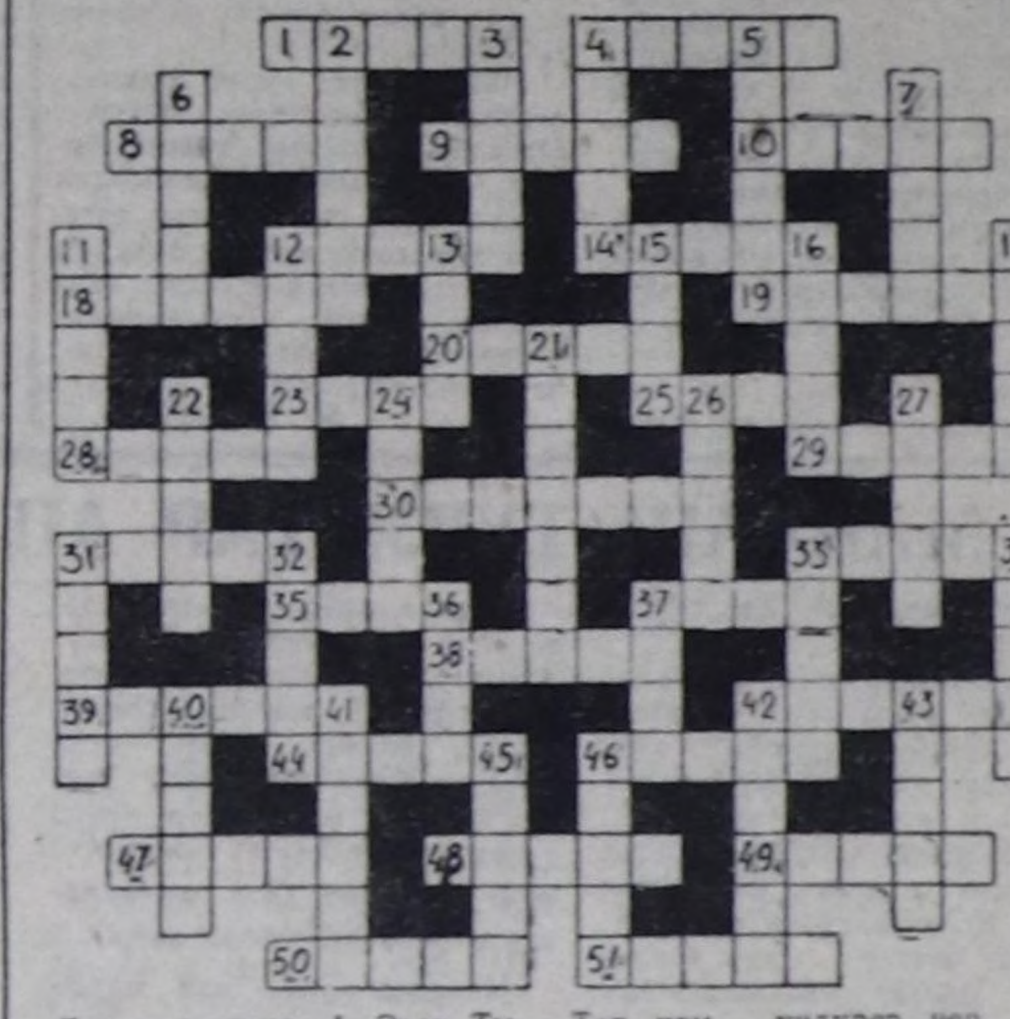
Ульяновск.

Морзук дагаа оорлаар деп
чүе кымын-лаа сажымын
моон мурунда-лаа кирбей.
Факт факт болуп арттар. Оң
соонда шак кымыл болушкун
кымын-лаа дүвүрүткөн.

М. ПАШКОВ.

Курган.

КРОССВОРД

Доора дургаар: 1. Эриг Ты-
вата девискер, славяны. 4.
Хей ширер. 8. Суг дегем. 9.
Төс. 10. Настырь, унелер. 12.
Тыва хералык ат. 14. Да-
гынаа аары. 18. Бажык хер-
селеси. 19. Моонла, доктар.
20. Сутжы, өртүк кыжыңы хер-
селеси. 23. Эйм. 25. Өг ке-
лээ. 28. КУР-ла национал об-
ласт. 29. Кызылаа магалы.
30. Дуге космопат. 31. Ту-
дотуучу, эриг. 35. Залкар ай-
дыр. 36. Кавалта хобашы
бир херсир. 39. Тындаа суур-
жуш. 42. Идхити бир хер-
вар. 44. Дой, хогзашы. 46.
Р. Киндигиниң «Маугли» деп
вогаалык маалдыр. 47.
Соорту оон уези. 48. Са-
жы. 51. Бут бөмбүтүн 1982
жылдыг дегер темпонады-
мың эң иш ойнакчы.

Уулу дургаар: 2. СССР-ниң
улустуң артык. Социалист
Күш-ажылык Маалыры. 3.

Теп ном үлдүрер чер. 4.
Ыш. 5. Уруугарга шоодалуу
тележунал. 6. Алаай кыжи. 7.
Дөжөк. 11. Мичик, кылдыг. 12.
Азияда куртуе. 13. Арастан
15. Мурунку өрөздик дери.
16. Тарымал уунуштер. 17.
Чангыс-ла ол малды бир ил-
ым херсир. 21. XVIII векте
Россияга тараачылар турар ха-
лыкының баштыңы.

22. Ажылаң. 23. Бир удуз тө-
леари. 24. Эскерлер чүдү. 26.
Ыраакы Чоң чүктүн үндө-
ни чуртуканы. 27. Хула-
ге. 31. Дарган кыжыңы хер-
селеси. 32. Наском. 33. Хем
уну чер. 34. Чалан үнүш. 36.
Шимең, кымык. 37. А. Пушки-
ниң адым балык дугайы-
да тоолуң маалыры. 40. Че-
ле доктаа. 41. Салгычмык.
42. Өрөсеге херселеси. 43.
Күң-ажычты эвээс орулга ты-
мыкчы. 45. Чайгы коньяк.
46. Бойдус, атмосфера.

Кроссворту Н. САЛЧАК
турган.

НОВАБРЬ 22-ДЕ УНГЕН

Доора дургаар: 1. Чооу.
4. Тоан. 11. Оргалдай. 12.
Шончалай. 14. Чола. 15. Ка-
лар. 16. Кыр. 19. Калар.
22. Булан. 23. Хымыл. 24.
Чыл. 25. Шуй. 27. Майык. 29.
Чыла. 30. Калык. 36. Алаш.
37. Кужугер. 38. Ном. 41.
Күңгөш. 42. Редактор. 43.
Былаа. 44. Варпа.

Уулу дургаар: 2. Оргулаш.
3. Улар. 5. Олча. 6. «Алыч-
лар». 7. Шооча. 8. Балар. 9.
Торга. 10. Айыр. 17. «Дамы-
ла». 18. Чурумал. 20. Шына.
21. Сырт. 26. Бызанчы. 28.
Дагестан. 32. Чуген. 33. Кус.
34. Терек. 35. Кобра. 39. Лена.
40. Шава.

Кышкы үеде, ноябрыдан март
айга чедер Кызыл-Эрзи
орунда турар Балганын, Са-
малгай, Эрзи суурларга
бейи кулар стабиларга
чүе 8,00 шактан 19,00 шак-
ка чедер автомобильдер
бейи кулар. РСФСР-ниң
Нефтепродуктурмууну Ты-
нда эргелде хууда авто-
мототранспортың зал-
егини дымнап тур.

ТВ

ДЕКАБРЬ 6-ДА
БИГГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ус». 8.45 — «Мо-
сковский трибунал». 9.05
— «Джон Эдгар». Хей сериалы
уран-чечен фильмин баштай-
гы көртүзү. 6-ки сериалы.
10.15 — Док. фильм. 10.35 —
Чурукчулар дугайында рас-
сказтар. «Докшун» сталь рас-
сказта сактышкынар. 11.10
— Фильмдиниң телевизион-
езиниң программасы. 12.05 —
ССР-ниң улус ажал-агы-
лы селешкилериниң «Дел-
гелде» «Бутуге» болган
ажык бутурун программаны
ниң уунушкунгун редакциялар.
12.35 — «Уениң болган болу-
мун дугайында». Шулук авто-
логия. Павел Антокольский.
ССР-ниң улустуң артык
Е. Симонов номчуту. 12.55
— «Селерге, чооунаар». Му-
зыкалыг программа. 13.55 —
Бегүн дегелде. 14.10 —
«Дирг амыттар» дээр
15.10 — Уаг. Октябрь-
ниң юбилеиниң. «Төгүтүн»
ошпес олурттар. Уран-
чечен фильм. «Убагылаар».
17.00 — «Идея херелетиниң
турар. 18.00 — «Московский
новост» солунуң шыналы
дээр фигуралыг чунгулаа-
мык дегер маргалаалар.
Эвээ чунгулаашкың. Хостуг.
программа. 18.55 — «Мамоза
бурел» болган «өсө-лаа» че-
ктер». Уран-чечен фильм.
20.05 — «Алымадан шы-
на». Локиның херелетиниң «Бул-
Америка-биле чугалажыр».
21.00 — «Уе». 21.30 — Бис-
тиг оюнуусу спорт. Док.
телефильм. 21.50 — Ала-тур-
туң культураның эртелине
— юнга. 22.20 — «Суб-
бота келешке» — Силерни
Катри-Хелена (Фильм)
чалал тур. 23.10 — 23.25 —
Медээлер.

ИНИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика.
8.20 — Эртен болган тех-
ника. Киножурнал. 8.30 —
— Ритмиг гимнастика. 9.15 —
Музыкалыг дымчалыга «Эр-
теги почта». 9.45 — Бистигиң
салымы. 10.15 — «Мичиң чери-
ниң ирлары». 10.45 — Бутуге-
ге стабил. 11.15 — «Деле-
гейиң уран чүдү культу-
ра». А. С. Пушкин. «Чес а-
тыг кыжи». 12.05 — Нина Ма-
твеевн оырла. 12.30 — Яро-
славский В. Волков атыг үл-
герлер театрының «Зиндуба»
деп фильм-шындыг баштайгы
көртүзү. Автор — А. Гель-
ман. 1